

LAZY – SÚČASŤ SOCIOKULTÚRNEHO KAPITÁLU A ROZVOJOVÉHO POTENCIÁLU OBCE/REGIÓNU (NA PRÍKLADE OBCÍ HRUŠOV A ORAVSKÁ LESNÁ)

Hillsides as Part of the Socio-Cultural Capital and Development Potential
of Villages/Regions (Example of Hrušov and Oravská Lesná)

JOLANA DARULOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0017> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
© 2019, Jolana Darulová. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., Katedra sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica; e-mail: jolana.darulova@umb.sk

This study is based on an analysis of local economic, environmental, social and cultural activities in the municipalities which were awarded the “Village of the Year” title, with a special focus on the Hrušov hillsides and the settlements in Oravská Lesná.

The basic historical and ethnological features of these villages include dispersion of the population, since the development period until the establishment of collective farms was characterised mainly by self-employed farmers. In both cases, it happened with a delay – in the 1970s and the 1980s. Ever since, the hillsides and settlements have become depopulated, mainly as a result of the growing construction of family houses or municipal (cooperative) flats in the central parts of municipalities.

Inspired by the theoretical and methodological framework of the authors who have dealt with the transformation of hillsides/settlements (Priečko, 2003, 2015; Huba, 1989, 1990, 2009), four possible development processes influencing the hillsides/settlements over the past decades can be hypothetically assumed:

1. Strengthening the original residential and economic function through a set of incentives.
2. Complete functional transformation of the sites from residential to recreational areas.
3. Exclusion of the sites from the category of built-up areas and delimitation of agricultural land to forest land category;
4. Combination of two and more functions with a view to a rational use of the landscape potential and preservation of the genius loci, which, however, requires the ability and willingness of the original or new users to respect the natural and cultural values of places of habitation and of the country, traditional agro-technical processes as well as landscaping in connection with the local/regional cultural heritage.

Key words: hillsides, settlements, Hrušov, Oravská Lesná, socio-cultural potential, transformation

Kľúčové slová: lazy, osady, Hrušov, Oravská Lesná, sociokultúrny potenciál, transformácia

ÚVOD

K historicko-kultúrnym špecifikám Slovenska patrí i rozptýlené osídlenie, ktoré sa okrem iného spolupodieľa na súčasnom obraze viacerých vidieckych regiónov a prispieva k osobitostiam „kultúrnej krajiny“. Aké majú v súčasnom období lazy/osady postavenie a ako využívajú svoj sociokultúrny potenciál je predmetom tejto štúdie.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ. SOCIOKULTÚRNY POTENCIÁL LOKÁLNEHO ROZVOJA

Štúdia vychádza najmä zo sociologickej literatúry, ktorá teoreticky rozpracovala problematiku rozvoja vidieckych sídiel a aplikovala ju pri početných výskumoch na Slovensku. Sociokultúrny potenciál vyjadruje naladenie, potenciú, ktorá môže stimulovať vývoj lokálnej kultúry, alebo mu naopak brániť. Vytvára špecifické podmienky životného štýlu v rámci lokálnej kultúry. Sociokultúrny potenciál vyplýva predovšetkým z demografických a sociálnych podmienok života na danom území, zo špecifik životného prostredia (najmä sociogeografických, či krajinno-ekologických daností), z tradície. Predstavuje teda konšteláciu kultúrnych hodnôt, ideí či iných duchovných výtvorov, zahŕňa však tiež spolupôsobenie prostredia a dejinného momentu (Matejů, 2018). Gajdoš za kultúrny kapitál sídla považuje „duchovné hodnoty, normy životného štýlu a správania sa i hmotnej kultúry, ku ktorým sa občania hlásia a praktizujú ich vo svojom každodennom živote (Gajdoš, 2001: 270). Kultúrny kapitál tvorí podstatnú časť genia loci obce.

Sociálny potenciál má svoj makrosociálny a mikrosociálny kontext (jednotlivec, osobnosť). Podľa Dobeša (2003) ľudský kapitál spoločnosti je *súhrnom ľudského kapitálu jej členov, t. j. súhrnom všetkých znalostí, zručností, kvalifikácií, vzorcov správania, hodnôt a motivácií, ktoré sa v spoločnosti nachádzajú*. V makrosociálnom význame sa vzťahuje na vyjadrenie skrytých síl takých sociálnych systémov, ako je štát (región, lokalita...), národ, inštitúcia (rodina...). Je súhrnnou sociálnou hodnotou, ktorá vyjadruje mieru možnosti a vzájomnej súčinnosti parciálnych vlastností, aktivít a foriem života (Tokárová, 2007: 104). Sociokultúrny kapitál lokality/regiónu je výslednicou vzájomného pôsobenia politických, sociálnoekonomických a kultúrnych podmienok, resp. zmien v kontexte s relatívne stabilnými vlastnosťami prírodnej krajiny a polohy konkrétneho územia. Významnú úlohu zohrávajú exogénne faktory rozvoja reprezentované civilizačnou zmenou a globalizáciou (Murgaš, 2007). Pre obec môže exogénne faktory predstavovať región či vyšší územný celok. *Rozhodujúce pritom je, či ide o ekonomicky aktívne prostredie s rozvinutým trhom práce a obchodno-obslužné a infraštruktúrne kvality kompenzujúce lokálne obmedzenia vďaka dostupnosti a dosiahnuteľnosti* (Faltan, 2011: 24).

Okrem uvedených podmienok rozvoja sú významné i endogénne predpoklady. Murgaš (2007) zaraďuje k endogénnym predpokladom i humánny kapitál, poznatkový kapitál a regionálnu konkurencieschopnosť. Hampl (2001) za endogénne predpoklady považuje sociálnu a ekonomickú kvalitu lokalít a regiónov. Pašiak (2005: 370) konštatuje, že *ľudský kapitál, sociálny kapitál, kultúrny kapitál (societálny kapitál) regiónov zohrávajú dôležitú*

úlohu ako endogénne zdroje regionálneho rozvoja pri sociálnej inovácii a modernizácii a prechode spoločnosti na znalostnú ekonomiku a formovanie informačnej spoločnosti. Kultúrny a sociálny kapitál tvoria súčasť symbolického kapitálu (Bourdieu, 1998) založeného najmä na vzťahoch jednotlivca a skupiny.

Endogénny kultúrno-spoločenský kapitál obcí sa chápe ako *schopnosť jednotlivých subjektov sídelného spoločenstva iniciovať, udržiavať a rozvíjať či kultivovať zvnútra – vlastnými silami miestny rozvoj v jeho rôznych sférach* (Faltánová, 2011: 189). Značnú úlohu zohráva vtedy, ak ide o málo rozvinutú, zaostávajúcu, marginalizovanú lokalitu/región. *Výrazná bariéra rozvoja zaostávajúcich regiónov a sídiel či dynamiky tohto vývoja je v sociálnej sfére, v sociálnych zdrojoch týchto území – v ľudskom, sociálnom a kultúrnom – sociálnom kapitáli* (Gajdoš, Pašiak, 2008: 5).

Cieľom štúdie je charakterizovať – z etnologického hľadiska – súčasné formy využívania sociokultúrneho potenciálu rozptýleného osídlenia vo vybraných obciach Oravská Lesná a Hrušov v prospech lokálneho rozvoja. Vzhľadom na skutočnosť, že obidve skúmané lokality sa stali víťazmi národnej súťaže Dedina roka a splnili náročné kritériá v sledovaných oblastiach: dedina ako hospodár, dedina ako hosťiteľ, dedina ako maľovaná, dedina ako pospolitosť, možno predpokladať sumu pozitívnych tradičných a aj inovatívnych prvkov lokálneho sociokultúrneho kapitálu. Štúdia zároveň poukazuje na stav a využívanie lazov/osád v súčasnom období a pokúša sa dať odpoveď na otázku, či ide o nadviazanie a posilnenie pôvodnej obytno-hospodárskej funkcie komplexom stimulov alebo o funkčnú transformáciu sídla z obytnej na rekreačnú alebo v krajnom prípade o zánik trvalého či príležitostného bývania spojené s celkovou devastáciou bývalej hospodársky využívanej krajiny. V prvom i druhom prípade pôjde o skúmanie endogénnych a exogénnych prvkov podieľajúcich sa na rozvojovom procese, naopak v treťom predovšetkým o argumentáciu domácich obyvateľov o príčinách a nevhodnosti takéhoto bývania v súčasnom období.

V dostupnej odbornej literatúre venovanej problematike rozptýleného osídlenia prevažuje tvrdenie o transformácii lazov/osád na rekreačné oblasti. Takéto zovšeobecnenia skúmanej problematiky sú najfrekventovanejšie (Huba, 1990, 2009; Priečko, 2003, 2015; Lacika, 2018; Hanušin, 2018). Je teda možné výskumne sa zamerať tak na tradičné prvky krajiny i kultúry, ktoré tvoria základné východisko domáceho turizmu, ako aj na nové formy, ktoré ponúkajú autochtonní obyvatelia obce ako svoj špecifický produkt, ale i na alternatívne formy, ktoré kreujú alochtonní obyvatelia – novopristaňovalci.¹ Významnú úlohu v naznačených trendoch zohrávajú aktéri hodnototvorných činností a ich schopnosť reprodukcie v rámci skúmaného sociokultúrneho systému. Rysy populácie sa objasňujú v kultúrnych vzoroch, v spôsobe života, vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu, ale aj v úsilí o regulovanie prírodného a životného prostredia, v schopnosti prijímať kultúrne inovácie a využívať i iné ako vlastné kultúrne hodnoty, normy a štandardy (Matejů, 2018). Parciálnym cieľom tejto štúdie je aj identifikácia aktérov a objasnenie ich úlohy v uvedených procesoch.

Z metodologického hľadiska boli použité základné etnografické metódy kvalitatívneho charakteru, ako i štúdium literatúry, materiálov a dokumentov (legislatíva, PHSR, projekty, SWOT analýzy). Súčasťou Programu hospodárskeho a sociálneho rozvoja (PHSR) sú aj SWOT analýzy nasledovných oblastí: hospodárstvo, doprava a komunikácie, tech-

1 Popri cudzích môžu tvoriť špecifickú skupinu novopristaňovalcov i potomkovia rodín, ktoré sa z rôznych príčin z obce odsťahovali a ktorí mentálne (ale i reálne) nadväzujú na pôvodné tradície.

nická infraštruktúra, odpadové hospodárstvo, životné prostredie, sociálna oblasť a zdravotníctvo, školstvo a šport, kultúra, propagácia a cestovný ruch, administratíva a bezpečnosť, informatizácia obce. Terénne výskumy v obci Hrušov a aj v obci Oravská Lesná boli realizované v rokoch 2017, 2018 a 2019 sériou krátkodobých a opakovaných pobytov, metódou priameho pozorovania a pološtandardizovaných rozhovorov so zástupcami vedenia obce, s pôvodnými obyvateľmi lazov i „novolazníkmi“. Rozhovory s respondentmi boli zamerané na ich skúsenosti a názory na súčasný život na lazoch/v osadách, ako aj na ich postoj k prisťahovalcom, prípadne na premenu hospodárskeho sídla na rekreačné, či na miesto turizmu v obci.

ROZPTÝLENÉ OSÍDLLENIE: ORAVSKÁ LESNÁ/OSADY A HRUŠOV/LAZY

Samostatnú kapitolu vidieka tvoria marginalizované lokality, a najmä tie, ktoré sa nachádzajú v marginalizovaných regiónoch. Je to napr. lazničky, respektíve kopaničiarske osídlenie spolu s okolitou krajinou, ktoré vzniklo ako produkt najmladších kolonizačných vĺn na odľahlých, ťažko dostupných častiach katastrálnych území. Od polovice 20. storočia, najmä vplyvom kolektizácie, sa postupne vyludňovali a ako trvalé sídla i zanikali. Do kategórie najmenej rozvinutých okresov bol zaradený i okres Veľký Krtíš, kde sa nachádza výskumná lokalita Hrušov (Šipikal, Vráblová, Lešková, 2018). Oravská Lesná, jedna z najmladších a zároveň najľudnatejších vidieckych lokalít Oravy, má okrem iného svoje špecifikum v tom, že postavila a aj stavia hospodársky rozvoj svojej obce na rozvoji viacerých osád, ktoré ju spoluvytvárajú.

V porovnaní s Oravskou Lesnou je Hrušov malým vidieckym sídlom, ktoré je charakteristické okrem iného tým, ... *že je omnoho viac závislé od toho, v akom širšom prostredí sa nachádza, aké procesy prebiehajú v regióne, v ktorom sa nachádza – dostupnosť regionálneho centra s ponukou pracovných príležitostí* (Faltán, 2011: 120).

Rozvojové obdobie lazov/osád bolo spojené najmä so samostatne hospodáriacimi roľníkmi, a to v dvoch etapách – v prvej spojenej s hospodárením v dočasných sídlach a v druhej s celoročným hospodárením v trvalých sídlach. Takáto situácia trvala spravidla až do obdobia založenia JRD. V obidvoch skúmaných lokalitách to bolo oneskorene, až v 70.-80. rokoch 20. storočia. Od tohto obdobia sa lazy/osady vyludňovali – prevažne v prospech narastajúcej výstavby rodinných domov, či obecných (družstevných) bytov v centrálnych častiach obcí. Túto situáciu mohla zmeniť dekollektivizácia po r. 1990, ktorá umožnila prinavrátenie poľnohospodárskej pôdy občanom, ak o ňu požiadali na základe tzv. transformačného zákona.² Predpokladaný rozvoj súkromne hospodáriacich roľníkov však nenastal. Napriek tomu viacerí autori uvádzajú (Hanušín, Lacika, 2018; Huba, 2009), že v posledných desaťročiach začína pôsobiť protichodný trend akejsi regenerácie lazničských sídiel či dokonca *sekundárneho znovuosídľovania* spustnutého bytového fondu v ňom. Nositeľmi sú jednak potomkovia pôvodných obyvateľov a jednak záujemcovia o tzv. druhé bývanie, teda o chalupársku rekreáciu (Huba, 2009: 313). Na jednej strane ide o nadväzovanie na pôvodnú obytno-hospodársku funkciu lazov a na druhej o transformáciu lazov na rekreačné využívanie.

2 Zákon č. 42/1992 Zb. Zákon o úprave majetkových vzťahov a vysporiadaní majetkových nárokov v družstvách.

HISTORICKO-ETNOLOGICKÉ DETERMINANTY SOCIOKULTÚRNEHO KAPITÁLU SKÚMANÝCH OBCÍ

Hrušov

Obec Hrušov sa rozprestiera na území okresu Veľký Krtíš v regióne Hont, Banskobystrický kraj. Urbanizačnou osou veľkokrtíšskeho okresu je os Zvolen – Veľký Krtíš – hranica Maďarskej republiky, na rozhraní Krupinskej planiny a Ipelskej kotliny. Priemerná nadmorská výška je 349 m n. m., počet obyvateľov 846 (v r. 2016), hustota obyvateľstva 36,12 na km², katastrálne územie s rozlohou 2 331 ha, priemerná ročná teplota 8,6° Celzia.

K výraznejšiemu lazníckemu osídľovaniu územia, ktorého základom bol rozvoj salašníctva, dochádza v regióne Hont až v 17. a 18. storočí. Ďalšia vlna rozširovania lazníckeho osídlenia bola vyvolaná komasáciou (sceľovaním pozemkov), ktorá v chotároch podhorských obcí prebiehala v rámci pozemkových reforiem v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Po nej začali roľníci samostatne hospodáriť na novopridelených pozemkoch a laznícke osídlenie sa rozšírilo do celého chotára. Nové lazy boli zakladané na pôde, ktorú zemepáni pri komasácii hodnotili ako neužitočnú. Švecová (1988) o prenášaní lazov uvádza, že na vykomasovanú pôdu sťahovali nielen chotárne stavby, ale aj vzácnejšie stromy, ktoré tam nechceli zanechať. Komasácia vytvárala podmienky na trvalé osídlenie lazov. Na lazoch sa začali stavať sídla z kameňa na úrovni gazdovských dedinských domov, a tak sa centrum gazdovstva presúvalo z dediny na lazy. Avšak podmienky pre podvojné hospodárenie a sezónne osídlenie chotára sa komasáciou náhle nezmenili. V Hrušove bolo pred komasáciou v 19. storočí 10 sezónnych sídiel, po komasácii ich vzniklo 30 (Švecová, 1988: 401). Zakladanie trvalých sídiel ovplyvnilo i spôsob hospodárenia. *V čase podvojného hospodárenia boli na lazoch polia, pasienky, lúky i sady. Extenzívne využívanie pôdy spočívalo najmä v tom, že sa pestovali iba jarné druhy obilia, jačmeň, raž, pôda sa prielohovala a plodiny náročnejšie na jej kultivovanie sa tam nepestovali. Lazové hospodárenie sa zameriavalo najmä na zabezpečenie chovateľských cieľov gazdovstva, najmä na chov rožného dobytku. Zmena sezónnych gazdovstiev na trvalé viedla k hospodárskej sebestačnosti. V rastlinnej oblasti sa tento vývoj odrazil na rozširovaní druhov dorábaných plodín, začali sa pestovať zemiaky, strukoviny, zelenina, zakladali sa vinice. Zároveň sa rozširoval chovateľský význam lazov* (Švecová, 1988: 403).

V katastri obce vznikli do 20. storočia viaceré usadlosti, ktoré nesú mená svojich zakladateľov a rodín, napr. Matiašov vrch, Husárova usadlosť (Husár pusta), Brachovo (Brachova pusta), Stachov vršok a tiež také, ktoré odvodzovali svoj názov od miesta (Križne cesty, Močiar, Závoz). Lazy sú od obce vzdialené až niekoľko kilometrov a gazdovstvá sú roztrúsené po celej ploche chotára jednotlivo alebo vytvárajú malé osady (napr. Zabukovina, Čertenie, Chrastov). Ešte v roku 1991 bola z celkového počtu 437 domov v chotári Hrušova temer polovica postavená na lazoch (Škrdllová, 2015).

Pre osídlenie Hrušova je charakteristická *dvojrezidenčnosť*, ktorá je reziduom podvojného hospodárenia a osídlenia z minulosti, t. j. čulým hospodárskym životom na lazoch a nedelami trávenými v dedine. Toto hospodárske a spoločenské špecifikum spočíva v tom, že veľká časť hrušovských gazdovstiev sa síce natrvalo presťahovala na lazy, ale zároveň si ponechala dom v obci. Ako uvádza Botík, *hoci sa pre viac ako dve tretiny Hrušovčanov stali lazy trvalým a hlavným miestom ich hospodárskeho a rodinného života v priebehu prvej polovice 20. storočia*³, *žiadna z týchto rodín nepopretľhala väzby s dovte-*

3 Úroveň bývania dokumentuje aj elektrifikácia a zavedenie vodovodu. V prvej etape do r. 1959 bola elektrina

dajším obydlím v dedine. Hospodárske aktivity sa síce presunuli na lazy, dedinskú časť svojho gazdovstva si aj naďalej ponechali vo svojom vlastníctve a užívaní. Keďže domy v dedine si ponechávali zariadené pôvodným nábytkom, mohli ho využívať pri rôznych príležitostiach (Botík, 2014: 70), napríklad pri nedeľných či sviatočných návštevách kostola, počas rodinných obyčajových príležitostí, obecných slávností, pri rôznych úradných vybavovaniach a pod. Takýto spôsob bývania, hospodárenia a rodinného života sa viac-menej udržal až do kolektivizácie a jeho stopy sú zrejme dodnes.

V obci v roku 2016 žilo 863 ľudí, z toho 130 Rómov, ktorí väčšinou bývajú v separovanej rómskej osade „Kopanička“ nad centrálnou časťou obce.

Obyvatelia sa živilí výlučne roľníckym spôsobom a príležitostnou sezónnou prácou v poľnohospodárstve, na stavbách a v horách. Priemysel ani remeselná výroba tu rozvinutá nebola. Názov i hruška v znaku obce dokladujú, že pre Hrušov bolo charakteristické ovocinárstvo, ktoré tu má stáročnú tradíciu. Ovocné sady síce nepredstavovali rozlohou veľkú, ale svojím hospodárskym významom i kvalitou neprehliadnuteľnú súčasť krajiny. Stromy sa sadili v radoch na medziach, popri cestách, divo rastúce rástli náhodne roztrúsené po celej obrábanej krajine. Hrušov patrí i do vinohradníckej oblasti južného Hontu. Napriek tomu, že sa tu vinič pestoval už od 16. – 17. storočia, Hrušov nikdy nemal charakter typickej vinohradníckej obce.

Obyvatelia Hrušova sú (okrem Rómov) slovenskej národnosti a zväčša rímskokatolíckeho vyznania. Voči susedným obciam je pre nich charakteristická etnická a náboženská výlučnosť. Smerom na juh sú okolité obce prevažne maďarské a katolícke (Vinica), pričom viaceré obce v Krupinskej planine sú prevažne slovenské a evanjelické, čo determinovalo dlhodobú endogamiu Hrušova.

Tieto danosti spolu so slabou prirodzenou dostupnosťou do okolitých obcí (s výnimkou Vinice) dotvárali v minulosti v dominantne slovensko-katolíckom Hrušove stav istej izolovanosti, z ktorej vyplýval tlak na sebestačnosť, samozásobovanie a spoliehanie na vlastné sily (Hanušin, Lacika, 2018).

V roku 1979 boli jednotlivo hospodáriaci roľníci pričlenení ku JRD vo Vinici, čím stratili lazy na svojom význame. V súčasnosti roľnícke družstvo Cerovan Cerovo zamestnáva 15 osôb z Hrušova a hospodári i na poľnohospodárskej pôde v katastri obce.

Oravská Lesná

Obec Oravská Lesná patrí do okresu Námestovo, región Hornooravský, Žilinský kraj, počet obyvateľov 3 200. Priemerná nadmorská výška je 858 m.n.m., hustota obyvateľstva na km² je 50, výmera územia 6 562,8 ha, priemerná ročná teplota 4,6° Celzia. Obcou prechádza cesta II. triedy z Krásna n/Kysucou do Lokce. Podnet na založenie obce Oravská Lesná podal v roku 1736 gróf Juraj Erdődy, po ktorom dostala aj pomenovanie *Erdútka*. Súčasný názov Oravská Lesná dostala v r. 1946.

Kopaničiarske osídlenie v celom pohraničnom pásme Oravy prebiehalo na valaskom práve (Kulášová, 2013). Tento typ sa odzrkadľoval v osadách po viac ako tri storočia. Od sídiel boli väčšinou vzdialené stodoly a maštale, nazývané *folvarky*, *cholvarky*. V jeho začiatkoch bolo salašníctvo jedinou hospodárskou činnosťou – spočívalo v chove oviec na vysokohorských pasienkoch a v spracovaní ovčieho mlieka a výrobe syra a bryndze. K chovu oviec pribudol i chov hovädzieho dobytká. Dobytok bol využívaný najmä ako

zavedená do 140 domov, do ostatných v druhej až v r.1968. Na lazoch bol vodovod vybudovaný v priebehu 70. rokov (Brada, 2014: 79).

ťažná sila, ale predstavoval zdroj výživy a peňažného príjmu i vďaka predaju mlieka, masla, tvarohu i iných hospodárskych produktov. Oravská Lesná však bola vzdialená od miest, kde sa konali trhy a jarmoky, preto svoje produkty nemohli speňažiť. Chov koní bol tiež rozšírený a bol spojený aj s prácou v lesoch. Zámožnejšie rodiny chovali i ošipané. Z hydiny sa chovali najmä sliepky, husi sa chovali zriedkavo. Obyvateľov Oravskej Lesnej živila i práca v lesoch Oravského panstva či zber a predaj lesných plodov (maliny, borievky, čučoriedky, jarabina, hríby); viacerých i práca s drevom, či už ako drevorubačov alebo furmanov a výrobcov šindľov. V obci boli i kováči a mlynári. Tradíciu mala aj výroba ľanového oleja – olejníctvo – i kolomaže (Kulášová, 2013). Oravská Lesná je zložená z viacerých osád, ktoré sú rozložené okolo hlavnej cesty a najmä po okolitých kopcoch.⁴ Od centra obce nazývaného Ústredie sú vzdialené až niekoľko hodín chôdze. Celková rozloha Oravskej Lesnej je cca 65 km². Obyvatelia používajú spoločný názov *Lesňania*. Kontakt s okolitými obcami a mestami (Námestovo vzdialené 32 km, Tvrdošín 39 km, Trstená 40 km, Čadca vzdialená 42 km, Dolný Kubín 46 km) umožňovala autobusová doprava od roku 1952.

Pri vstupe do obce v smere od Dolného Kubína a Zákamenného sa nachádzajú osady Mrzáčka a Pribišská, ktorá sa pri novom kostole napája na Ústredie. Centrum obce tvorí Ústredie, kde sa okrem impozantnej budovy kostola nachádza budova obecného úradu, pošty a budova kultúrneho domu, v blízkosti penzión Severka s reštauráciou Oravská izba a hotel Tyrapol. Od roku 1960 stojí pri kostole nová rozľahlá budova základnej školy.⁵ Dopĺňa ho ešte centrum sociálnych služieb, najmä pre seniorov a niekoľko obchodov (Coop jednota). Ústredie tak – vzhľadom na občiansku vybavenosť a služby – predstavuje centrum spoločenského, kultúrneho i cirkevného života. Samotné centrum obce sa začalo formovať až v súvislosti s výstavbou kostola sv. Anny v roku 1914, čo podnietilo výstavbu nových domov v údolí. V tesnej blízkosti Ústredia, na vrchu Kohútik, je osada Bučina. V minulosti tu – blízko hranice s Poľskom – boli aj kasárne pre príslušníkov pohraničnej stráže. Oproti základnej škole v Ústredí je kopec, na ktorom je vystavaná osada Brišovka, pomenovaná podľa prvých osadníkov – Briš. Osada Brišovka z jednej strany a osada Bučina z druhej strany lemujú hlavnú cestu, prechádzajúcu centrom obce.

Od základnej školy vedie cesta poza osadu Brišovka na osadu Flajšová, ktorá poskytovala v minulosti a aj v súčasnosti najviac pracovných príležitostí. V roku 1962 tu bol sklad na drevo a píla. Odtiaľto sa odvážalo na vagónoch drevo na spracovanie do Oščadnice.⁶ Povyše budovy starej školy⁷ bol aj mlyn na vodu súkromníka Murína a horáreň. Poveternostné podmienky v tejto osade boli mimoriadne nepriaznivé, v zime bývala pod snehom s dvojmetrovými závejmi. Ľudia sa do obce mohli dopravovať iba na saniach či lyžiach, deti 3–4 dni nemohli ísť do školy. V roku 1967 bola v priestoroch starej školy zriadená výrobná prevádzka Tesla Oravská Lesná.⁸

Z vrchu Kohútika z osady Bučina vedie cesta na pravo do osady Tanečník a hrebeňom ďalej do osady Lehotská, kde boli i byty pre zamestnancov Lesného závodu Zákamenné. Na Tanečníku už trvalé obydľia nie sú, nachádzajú sa tu už iba chalupy/chaty.

4 Pribišská, Mrzáčka, Bučina, Brišovka, Tanečník, Flajšová, Jasenovská, Lehotská, Demänová, Kubínska.

5 Ide o jedinú školu v obci a vzhľadom k tomu, že obec má cca 10 km, deti sa do školy vozia autobusom.

6 V roku 1961 stavia Lesný závod na Flajšovej cestu pre zvoz dreva autami a traktormi z lesov.

7 Samostatná škola s bytom pre učiteľa fungovala do roku 1962, ale pre malý počet detí sa zatvorila a deti dochádzali do školy v Ústredí.

8 Poskytovala prácu pre 32 žien, ktoré boli doposiaľ zväčša v domácnosti. Postupne sa výroba rozširovala a v roku 1969 pracovalo v novej hale 160 žien a v roku 1972 mala Tesla Oravská Lesná 420 zamestnancov, v roku 1986 až 887 zamestnancov nielen z Oravskej Lesnej, ale i z okolitých oravských obcí i Kysúc. Dnes je vo Flajšovej vybudovaný priemyselný park a športové centrum obce.

Osada Lehotská je stavaná po úbočí kopca Gura, v minulosti tu bol obchod a škola (z r. 1928) s bytom učiteľa. Táto osada má zlé poveternostné podmienky, lebo tam v zime fúka ostrý vietor a sneh veje rovno do domov. Z tejto osady vedie chodník do Bučiny i do Ústredia a vrchom Gury zas do Demänovej.

Osada Demänová je najvzdialenejšou od centra obce – až 7 km a od Poľska je vzdialená iba 1 km. Jej obyvatelia sa zaoberali drevorubačstvom a poľnohospodárskymi prácami, chlapi v lete odchádzali za prácou ako sezónni robotníci na štátne majetky, robili i v baniach na Ostravsku, v Třineckých železiarňach a domov chodili raz za mesiac a na výročné sviatky. Podľa kroniky sa deti z tejto osady slabšie učili, lebo dochádzali ďaleko do školy.⁹ V Demänovej boli zväčša drevené domy, z nich viaceré slúžia dnes na rekreačné účely.

Z osady Lehotská viedla cesta i do osady Kubínska, ktorá susedí s Vychylovkou a Harvelkou – kysuckými dedinami. Žiaci z nej chodili do školy do Ústredia a na nákupy do „Bartoša“. Pod osadou Kubínska je v súčasnej dobe najviac sústredená poľnohospodárska výroba (ÚPN O Oravská Lesná, 2010: 22).

Okolo hlavnej cesty do Čadce za Ústredím je osada Jasenovská zväčša s novými domami, za ktorými sú políčka.

Bývanie v osadách bolo historicky spojené s činnosťou samostatne hospodáriacich roľníkov. V Oravskej Lesnej sa však pestovaniu poľnohospodárskych plodín nedarilo, vzhľadom na krátke vegetačné obdobie a dlhé a tuhé zimy. Pestoval sa najmä ovos, zemiaky, menej jačmeň i ľan. Kapusta sa pre veľkú zimu neurodila. Práce na poli sa začínali až v apríli. *Úrodu museli ľudia zväžať neskoro v jeseni i na saniach, aby ju zachránili a mlátenie až v zimných mesiacoch, lebo zima prišla skoro* (kronika, s. 69).

JRD vznikalo iba veľmi náročne s odôvodnením, že obec nemá hospodárske podmienky na jeho založenie, ide o veľmi rozľahlú obec a nepriaznivé zloženie pôdy. Zakladajúca schôdza JRD sa konala až v roku 1981.¹⁰ Družstvo zamestnávalo 84 ľudí a poskytovalo zamestnanie i v pridruženej výrobe pre 50 ľudí. Po roku 1989, v období dekolaktivizácie, sa rapidne znižujú počty zamestnaných na JRD v Oravskej Lesnej i Hrušove. V Oravskej Lesnej došlo v rokoch 1992–93 k transformácii družstva, keď bola poľnohospodárska pôda prinavrátená občanom, ktorí o ňu požiadali, na ostatnej Poľnohospodárske družstvo hospodári dodnes. V sektore poľnohospodárskej výroby v roku 2011 pracovalo 40 zamestnancov.

POSILNENIE PÔVODNEJ OBYTNO-HOSPODÁRSKEJ FUNKCIE KOMPLEXOM STIMULOV

Menší záujem o individuálne obrábanie poľnohospodárskej pôdy signalizuje jej postupné ubúdanie. Aj v Oravskej Lesnej dochádza k redukcii poľnohospodárskej pôdy. K najväčším negatívnym zmenám došlo v období rokov 2004–14, keď jej výmera klesla zo 194,4 ha na 147,4 ha. K miernemu poklesu došlo aj v prípade záhrad – zo 4,9 ha na 4,6 ha. Trvalé trávnaté porasty naopak vzrástli – z 1 889,6 ha na 1 902,8 ha (PHSR, 2016–2025: 16). V Hrušove je evidentný zánik roztrúsených enkláv lesa a ich sceľovanie do kompaktnějších celkov (Hanusín, Lacika, 2018: 73), čo tak isto dokumentuje úbytok ornej pôdy v prospech lesa.

9 Denne prešli 13 – 14 km a navyše niesli i 10-kilogramové nákupy, ktorými zabezpečovali vzdialené domácnosti. Osada je povestami spojená s Jurajom Jánošíkom, ktorý tu vraj mal ukryté svoje poklady.

10 V tomto čase spočívala živočíšna výroba na JRD v chove 564 ks oviec, 9 ks koní a 558 ks hovädzieho dobytku.

Vzhľadom na to, že vidiek v súčasnosti už nemá iba „poľnohospodársku“ funkciu, ktorej úlohou bolo zabezpečiť sebestačnosť v zásobovaní potravín, hľadajú sa aj iné, nové funkcie. Do vidieckeho priestoru prenikajú logistické parky, priemyselné parky, obchodno-obslužné centrá, energetické stavby, rastie význam a podpora rekreačného potenciálu (Sapirová, 2011: 27). Preferujú sa možnosti pestovania netradičných tzv. energetických alebo bioplodín, čo je charakteristické najmä pre lazy. Alternatívne formy využívania sídiel na lazoch je vlastné najmä ľuďom z miest, ktorí chcú utiecť pred civilizačným ruchom a zvoliť si vlastnú cestu života spojenú s ekohospodárením na vidieku. Napríklad v Hrušove pôsobí v súčasnom období na laze Skorinské Ekocentrum Bylinka pod Lipkou (OZ Campanula), ktoré svojou prácou smeruje k vytvoreniu environmentálneho výchovno-vzdelávacieho centra. V tíme sú združení mladí ľudia, ktorí sa zaoberajú permakultúrou, stavebnými prácami, ošetrovaním stromov, záhradníčením, trvarkami a pod. Organizujú rôzne školenia a kurzy, zamerané napríklad na prácu s vodou, ovocinársky kurz i semináre o prírodnom staviteľstve, stavbe hlinených úľov a podobne.

V Hrušove, na laze Zavrchom nad rómskou osadou, sa permakultúrna dizajnérka venuje navrhovaniu záhrad a verejných priestorov, ako aj lektorovaniu kurzov so zameraním na permakultúru, ekozáhradníctvo a ekostaviteľstvo. Okrem iného organizovala Permatak – založenie zeleninovej záhrady v tomto prostredí. Hrušovské lazy tak navštevujú ľudia, ktorí chcú tráviť voľný čas aktívne rozvíjaním svojich vedomostí a zručností v rôznych oblastiach (Darulová, Košťalová, 2019).

Obecný úrad je ústretový voči ľuďom, ktorí sa chcú v Hrušove usadiť. Domáci sú však opatrnejší a na hospodárenie „po novom“ majú iný názor.

Mnohí tu pokúpili pozemky, ale neviem načo. Všade majú iba burinu, hmyz a kamene... zarastený chotár je vizitka zlého hospodára (H, m., 45–55).

Aj u pôvodného obyvateľstva dochádza k zmenám, prevažuje drobnochov a pestovateľské aktivity pre rodinné účely. Väčšina tak nadviazala na záhumienkové (pridomové) hospodárenie. Obdobná situácia je i na lazoch, najmä ako dôsledok starnutia populácie.

Starí obyvatelia lazov si ešte chovajú kravy, ovce, ale mladí skôr kozy (H, m., 55–65). Ľudia ešte majú kravky doma, i ovečky, napríklad i pri kostole chová farár ovečky na fare (OL, ž., 45–55).

K chovu prasiat a kráv, ktoré v OL chovajú viacerí je potrebné sadiť zemiaky, každý si sadi zemiaky a kde si chovajú kravy, spracúvajú kravské mlieko a robia korbáčiky... nie z ovčieho mlieka (OL, ž., 25–35).

Samostatne hospodáriacich roľníkov je iba malé percento. V Oravskej Lesnej boli v roku 2014 evidovaní ôsmi (PHSR, 2016–2025). Väčší hospodári sú: JP v osade Pribišská, ktorý má prenajaté polia, JS v osade Bučina (chová 5 – 6 kráv, ovce), EB v osade Demänová (chová 10 – 12 býkov), ŠB v osade Lehotská (chová väčšie stádo oviec, spracováva ovčie mlieko). V poslednej dobe tu vznikol nový salaš – na konci osady Jasenovská pri hlavnej ceste. Majiteľka AB je z Čadce, chová ovce, vyrába mliečne výrobky, ktoré predáva priamo v predajni v areáli salaša. V Hrušove sú evidovaní štyria samostatne hospodáriaci roľníci: PM sa venuje výrobe poľnohospodárskych výrobkov, podobne ako aj AM. MH a JS majú zmiešané hospodárstvo (PHSR, 2015–2024: 25). K väčším hospodárom patrí JM, ktorý má asi 100 ha pôdy, na ktorej pestuje obilie, repku (laz Tehelňa, Hrabov vršok).

Udržanie, prípadne rozvoj lazníckych obydlí stimuluje aj rodinná držba pozemku. Zväčša sa zveľaďuje tak, že sa opraví pôvodný starý dom, alebo sa pri ňom postaví nový a pri ňom ešte ďalší, takže rozvetvená rodina býva na tej istej kopanici/laze.

V Hrušove sa vývoj lazníckeho bývania ubera dvoma smermi. Najčastejším modelom je bývanie mladých manželských párov v nových domoch v centre dediny, pričom na lazoch ostávajú trvalo bývať iba starí rodičia/rodič. Starostlivosť o starých členov rodiny stimuluje čulé kontakty medzi rodinnými príslušníkmi z obce s rodinnými príslušníkmi žijúcimi na lazoch. Menej časté je prerábanie starých domov na lazoch mladými rodinnými príslušníkmi – vnukmi, prípadne i výstavba nových (katalógových) domov. Druhým – akýmsi medzistupňom – je pôvodné, či málo rekonštruované laznícke obydlie, ktoré už stratilo trvalých obyvateľov. Aj v takomto prípade domáci využívajú pozemky na lazoch najmä na sadenie zemiakov, strukovín a kukurice na kŕmne účely. Ovocinárstvo stratilo svoju pôvodnú podobu už v 80. rokoch 20. storočia, keď sa rekultiváciami pre poľnohospodársku veľkovýrobu väčšina týchto stromov zlikvidovala (PHSR, 2003).

Podľa údajov z roku 2019¹¹ je na lazoch 81 domov obývaných dospelými a deťmi s trvalým pobytom, z toho 70 domov obývajú starousedlíci z Hrušova a v 11 domoch bývajú „novolazníci“, ktorí sa do Hrušova prisťahovali z rôznych obcí Slovenska i zo zahraničia, jeden dom vlastní rodina z Holandska. Spolu býva na lazoch s trvalým pobytom 220 obyvateľov, z toho prisťahovaných je 31.¹²

Napriek uvedenému je výskyt opustených, málo využívaných a aj chátrajúcich objektov evidentný v obidvoch skúmaných lokalitách. V roku 1991 bolo v Hrušove trvale obývaných 278 domov a neobývaných až 159 domov, teda 36 % domového fondu (Škrdlová, 2015), v roku 2018 z celkového počtu 428 domov je neobývaných až 182 domov, ktoré sa zväčša nachádzajú na lazoch.¹³ Počet neobývaných domov na lazoch sa teda neustále zvyšuje. *Väčšina lazníckych domov je dodnes v obývateľnom stave, ich pôvodní obyvatelia a majitelia odťahovaní z lazov do dediny, udržiavajú nielen samotnú stavbu, ale aj jej okolie* (Lacika, Hanušin, 2018: 263).

V Oravskej Lesnej bolo v roku 2018 v 710 domoch neobývaných až 323 bytov.

Na revitalizáciu osád/lazov sa aktívne zamerali vedenia obcí a tak isto skupina poslancov NR SR.

Sme stále v začiatkoch, hoci už dlho rozmýšľam o projekte lazníckeho osídlenia, ktoré svoju roľnícku funkciu stratilo. Uvedomil som si, že bez dobrej infraštruktúry nie je možný akýkoľvek rozvoj, a tak som sa vo funkcii starostu snažil využiť granty na stavbu ciest, ale i na iné projekty, ako je napríklad internet do každej chalupy. Podarilo sa nám získať z eurofondov vyše milióna eur na rekonštrukciu ciest. Máme ako obec vo vlastníctve asi 80 kilometrov ciest, niektoré sú spevnené asfaltom, iné kamennou drvinou, ale sú tu aj lesné a poľné komunikácie. Stavba ciest prispela k tomu, že cena miestnych nehnuteľností za uplynulých pätnásť rokov stúpla na dvojnásobok (starosta Hrušova).¹⁴

11 Údaje poskytol Ing. Pavel Bendík, starosta obce Hrušov.

12 Obývané lazy sú: Jazviny, Lúčka, Jablonec, Brnište, Krížne cesty, Poloveň, Čertenie, Žiar, Skorinské, Matiašov vrch, Chrastov, Pažiť, Prašný vrch, Zavrch, Zabukovina.

13 Údaje k 1. januáru 2018 vychádzajú zo spracovania demografickej štatistiky z SODB 2011, poskytol P. Rusnák.

14 Dostupné na: <https://profit.sme.sk/c/20394440/hrusovske-lazy-pritahuju-aj-podnikavych-novousadlikov-tradiciou-i-modernou-infrastrukturou.html#ixzz5fK5jbB00> (cit. 12.3. 2019)

Z endogénnych stimulov sú preukazné fondy získané z projektových aktivít obcí. V Oravskej Lesnej a aj v Hrušove tvoria najväčšiu časť tzv. investičné fondy. Boli vynaložené najmä na rekonštrukciu ciest na lazoch a likvidáciu čiernych skládok v osadách.¹⁵

FUNKČNÁ TRANSFORMÁCIA SÍDLA Z OBYTNEJ FUNKCIE NA REKREAČNÚ

V otázkach transformácie lazov/osád na rekreačné účely možno akceptovať tvrdenie, že životné prostredie, riedke osídlenie, pôžitok z miest obklopených prírodou, zvyky a tradície miestnych spoločenstiev, ako aj pestrosť miestnych kultúrnych podujatí robia z vidieckeho turizmu žiadanú alternatívnu formu (Lo, 2019). Vidiecky turizmus môže tvoriť súčasť endogénnych rozvojových aktivít obce pri vhodnom využívaní sociokultúrneho potenciálu ľudského a prírodného kapitálu lokality/regiónu. Práve rozptýlené obce majú reálny potenciál rozvíjať vidiecky turizmus a tak isto i agroturizmus, ktorý je poskytovaný podnikateľmi v poľnohospodárskej výrobe a slúži im ako finančný zdroj. Tieto aktivity sú bezprostredne späté s prírodou, krajinou a vidieckym prostredím a prostredníctvom vidieckeho turizmu umožňujú zhodnotiť danosti vidieckeho prostredia.

Viacerí autori (Huba, 2009; Priečko, 2003, 2015) na základe výskumov uvádzajú, že frekventovaným typom využitia bývalého bytového fondu lazov a osád je chalupárska rekreácia. Pôvodní vlastníci domov na lazoch už bývajú zväčša v nových murovaných domoch v centre dediny, a tak ich využívanie je sezónne, víkendové, či príležitostné, resp. kombinujú rekreáciu s hospodárskymi aktivitami.

V Hrušove sa sídlo na lazoch, ktoré už nie trvalo obývané, využíva ako rekreačné prechodné sídlo rozvetvenej rodiny obývajúcej zväčša domy v dedine alebo aj v iných obciach. Najmä v letných mesiacoch sem smerujú na výlety, či stretnutia pri rôznych príležitostiach. Ak sa dlhodobo sídlo nevyužíva, podlieha celkovej devastácii.

Aj keď už rodiny nevyužívajú usadlosť na lazoch ako svoje trvalé sídlo, iba veľmi ťažko pristupujú na požiadavky prisťahovalcov o jeho odpredaj.

Ja, kým som sa sem presťahoval, som dlho musel chodiť za majiteľmi a nahovárať ich, aby mi usadlosť predali a teraz tu mám svojho koňa a chystám sa priestor okolo domu využívať na jazdenie. (H, m., 25–35 r.)

Zo štatistických údajov vyplýva, že kým v roku 1991 z neobývaných 158 domov sa na rekreačné účely nevyužíval ani jeden dom, v roku 2001 sa z neobývaných 184 domov na rekreačné účely už využívalo 29 domov. Stúpajúci trend je evidentný. Najviac chalupárov býva na lazoch Žiar a Laz.¹⁶ Na svoje chalupy dochádzajú najmä z okolitých miest.

Forma krátkodobého prenájmu chalúp na rekreačné účely v Hrušove nie je rozšírená, domy na lazoch sú nie na komerčné účely usposobené. Iba jednému obyvateľovi Hrušova sa prostredníctvom európskych fondov podarilo prestavať pôvodný dom na penzión.¹⁷

15 Ostatné projekty sa priamo osád/lazov netýkali.

16 Počet domov využívaných chalupármi, ktorí do Hrušova dochádzajú, je 28. Ide o lazy: Čertaž, Zabukovina, Skorinsko, Žiar, Tehelňa, Stachov vrch, Hrabov vrch, Medzibukoviny, Laz, Krížne cesty, Selá, Lazy, Jablonec, Cesnakova hôrka.

17 U bylinkárky je zrekonštruovaná vidiecka usadlosť na *Katkinom vršku*. Okrem ubytovacích priestorov má aj wellness, terasu s kaďou a virivkou, drevené sušiarne bylín, pivnicu s domácim vínom, terasu, na ktorej je kamenná pec, a záhradku s bylinkami.

V roku 2011 bolo v Oravskej Lesnej 733 domov, najviac v obci Jasenovská, najmenej v obciach Tanečník, Flajšová, Demänová, v ktorých sa však nachádza najviac chalúp/chát. Najviac bytov bolo trvalo neobývaných z dôvodu rekreácie – 262 bytov (z iných dôvodov 36 bytov), čo dokumentuje zmenu funkcie z trvalo obývaných na rekreačné. V niekoľkých osadách vznikli chatové oblasti: Flajšová, Demänová, ale chaty sú aj v osadách Pribišská Mrzáčka, Bučina, Kubínska, Lehotská, Jasenovská. Ide zväčša o vidiecke chalupy pôvodne slúžiace ako rodinné domy alebo samostatne postavené drevenice. V katastri obce Oravská Lesná sú už niekoľko rokov chalupy/chaty ponúkané na internete ako ubytovacie priestory.

O ubytovanie na súkromí je stály záujem, ale ako konštatujú domáci, *záujem o krátkodobý prenájom akoby bol väčší v minulosti, teraz sa ľudia zas radšej vracajú do hotelov.* (OL, ž., 25–35)

Frekventované je i príležitostné využívanie drevených domov v osadách pôvodnými majiteľmi.

Ľudia si staršie drevené domy opravujú, alebo aj niektoré chátrajú, ale sú aj staré drevené domy opravené opustené a rodina ich využíva iba na rekreáciu, lebo dolu majú postavené domy. (OL, ž., 25–35)

V poslednej dobe sa stáva, že pôvodní majitelia odpredajú časť pozemku ľuďom z mesta, ktorí si postavia nový dom/zrub na rekreačné účely. Vzťah obyvateľov k takýmto aktivitám je zväčša negatívny.

Neradi to vidíme, že prídu cudzí z Bratislavy a na našom si postavia rekreačnú chalupu a tam chodia už iba oddychovať. (OL, Bučina, ž., 45–55)

Mali by sme si zachovať vzťah k vlastnej pôde, ako k svojej domovine a nedávať ju do cudzích rúk. Nám sa to zle vidí, keď za pol roka už stojí nový dom, čo si postavia Bratislavčania, ktorí na to majú financie, a my sa tu trápime – často bez práce a s mužmi, ktorí musia chodiť robiť ďaleko od rodín, aby si ich uživil. (OL, Bučina, ž., 45–55)

Lazy v Hrušove sú propagované najmä prostredníctvom festivalu Hontianska paráda programom „Deň na lazoch“.

ZÁVERY

Cieľom štúdie bolo z etnologického hľadiska charakterizovať súčasné formy využívania sociokultúrneho potenciálu rozptýleného osídlenia vo vybraných obciach Oravská Lesná a Hrušov a odpovedať na otázku, či ide na lazoch/v osadách o nadviazanie a posilnenie pôvodnej obytno-hospodárskej funkcie alebo o funkčnú transformáciu sídla z obytnej na rekreačnú, alebo v krajnom prípade o zánik trvalého či príležitostného bývania spojený s celkovou devastáciou bývalej hospodársky využívanej krajiny. Vychádzajúc z výskumov môžeme konštatovať, že na základe dôsledného poznania a využívania sociokultúrneho potenciálu, za súčinnosti zodpovedajúcich endogénnych a exogénnych stimulov, možno doložiť viaceré príklady „dobrej praxe“, ktoré dokumentujú rozvoj osád/lazov.

Stabilné bývanie v Oravskej Lesnej zabezpečuje nadviazanie na tradíciu odchodu za prácou realizované i popri samostatnom hospodárení i popri existencii JRD. Zárobky

mimo obce umožňujú investovať do výstavby nových domov a udržiavať fungujúce rodiny bez ohľadu na skutočnosť, či ide o centrum alebo osady obce. Stúpajúci počet obyvateľov je pozitívnym rozvojovým trendom.

V Hrušove tradičná dvojrezidenčnosť (dom na lazoch a dom v dedine) zaisťuje nepretržité kontakty rodinných príslušníkov žijúcich v dedine so svojimi starými rodičmi žijúcimi na lazoch. Donedávna málo využívaný bytový fond na lazoch sa v súčasnosti pomerne často využíva príležitostne ako rekreačný dom.

Ústretovosť vedenia obce voči novolazníkom preferujúcim i alternatívne spôsoby života umožňuje vnášanie vitality na lazy. Starostlivosť obce o udržiavanie ciest (i prostredníctvom projektov) umožňuje na lazoch celoročné bývanie.

V súčasnosti však pôsobí v obidvoch lokalitách mnoho negatívnych prvkov, ktoré brzdia rozvojové procesy na lazoch/v osadách.

K objektívnym patria: vzdialenosť obydľí od centra obce, kde sú sústredené služby, neosvetlené okrajové časti obce, nedostatok kanálov na odvádzanie vody z ciest, absencia spomaľovačov na strmých cestách, zánik osád, ktoré sú od centra značne vzdialené.

Zo strany obyvateľov lazov: znižujúci sa počet obyvateľov lazov a ich zvyšujúci sa priemerný vek, malý záujem o hospodárenie na lazoch – najmä ako pokračovanie rodinnej tradície, pretrvávajúci kladný vzťah k vlastníctvu (dedičstvu) obydľí na lazoch/v osadách a z toho prameniaca neochota odpredať ho, i chátranie objektov.

Zo strany vedenia obce: problematické a finančne nákladné udržiavanie veľkej siete miestnych komunikácií, odvoz odpadu, verejná doprava (autobusová, sociálny taxík), pokrytie sociálnych služieb a zdravotnej starostlivosti pre ľudí bývajúcich na lazoch/v osadách.

V otázke udržania obytno-hospodárskej funkcie lazov/osád ide o všeobecný trend znižovania zamestnanosti v primárnom sektore, čo sa odrazilo i na hospodárení na lazoch/v osadách. Tradičné formy hospodárenia spojeného s pestovaním tradičných plodín a chovom hospodárskych zvierat možno dokumentovať iba výnimočne. Novolazníci (v Hrušove) uprednostňujú alternatívne formy bývania – opravujú či rekonštruujú domy podľa starých zvykov (slamené strechy), ale preferujú ekohospodárenie, chov hydiny a kôz a výnimočne i chov koní na rekreačné účely či zdravotnú terapiu.

V otázke transformácie lazov na rekreačné oblasti sa uplatňujú dva modely – buď slúži dom na lazoch ako prechodné či príležitostné sídlo pre pôvodných majiteľov, ktorí ho využívajú najmä v časoch víkendov a pracovného voľna, alebo je odpredaný novým majiteľom – chalupárom na rekreáciu i na komerčné zábery (Oravská Lesná).

Ako možný a ústretový krok na zachovanie územia s rozptýleným osídlením, čo potvrdili i výskumné poznatky, sa javí tzv. laznícky zákon, ktorý predložila skupina poslancov OĽaNO do NR SR na schválenie v roku 2015 a 2018. Zákon argumentuje, že *laznícke resp. kopaničiarske osídlenie je jedným zo svojbytných prejavov socioekonomickej aktivity, podmienenej špecifickými prírodnými a historickými podmienkami. V súčasnosti je v disproporcii s dlhodobo prevládajúcimi prevažne centralizačnými tendenciami socioekonomickeho vývoja. Táto disproporcia má za následok výraznú funkčnú transformáciu kopaničiarskych sídel a v polohách najmenej priaznivých na trvalé bývanie ich postupné vyludnenie až zánik... ako naše kultúrne dedičstvo by však malo byť zachované.*¹⁸ Navrhuje poskytnúť dotácie pre obyvateľov lazov na rekonštrukcie lazníckeho obydľia a podporu hospodárenia a dotácie pre laznícke obce určené na miestne komunikácie a na osobitnú pravidelnú dopravu vo forme školských autobusov.

18 Návrh na vydanie zákona je dostupný na: <http://www.ochranari.sk/navrh-na-vydanie-laznickeho-zakona> [cit. 10. 3. 2019]

Zákon, ktorý nebol schválený, by ako súčasť legislatívnych opatrení tvoril výrazný exogénny rozvojový faktor pre 180 obcí s rozptýleným osídlením.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0115.

LITERATÚRA

- Bourdieu, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Botík, J. (2014). *Hrušov a Hrušovčania. Sídlný a sociokultúrny profil tradičnej lazničkej komunity*. Hrušov.
- Brada, P. a kolektív (2014). *Roľníctvo v Hrušove. Gazda na poli a vo dvore*. Hrušov.
- Darulová, J., Košťalová, K. (2019). Vidiecky turizmus v marginalizovanom prostredí (na príklade obce Hrušov). In: *Sborník příspěvků XXII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, v tlači.
- Dobeš, M. (2003). *Ludský kapitál a ekonomika*. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/2-2003/dobes-std.html>, [cit. 28. 2. 2019]
- Faltán, L. (Ed.) (2011). *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Faltánová, L. (2011). Rola občianskych združení v endogénnom rozvoji malých obcí. In: L. Faltán (Ed.), *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV (s. 189–226).
- Hámpel, M. (2001). *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha: UK.
- Hanušín, J., Lacika, J. (2018). Vybrané environmentálne súvislosti zmien historickej lazničkej krajiny (na príklade obce Hrušov okres Veľký Krtíš). *Geografický časopis*, 70(1), 57–77.
- Huba, M. (1989). O niektorých otázkach genézy a súčasného stavu kopaničiarskeho osídlenia na území SSR. *Geografický časopis*, 41(2), 138–157.
- Huba, M. (1990). O perspektívach kopaničiarskeho osídlenia a kopaničiarskej krajiny na území Slovenskej republiky. *Geografický časopis*, 42(2), 113–133.
- Huba, M. (2009). Transformácia krajiny s lazničným osídlením na príklade Poľany a Podpoľania. *Slovenský národopis*, 57(3), 312–330.
- Gajdoš, P. (2001). K vybraným problémom transformácie sociálnopriestorovej situácie Slovenska v 90. rokoch. *Sociológia*, 33(21), 185–206.
- Gajdoš, P., Pašiak, J. (2008). *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja. Sociologická sonda*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Košťalová, K. (2016). Kultúrne dedičstvo ako podpora vidieckeho turizmu. In: V. Klímová, V. Žitek (Eds.), *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita (s. 743–749).
- Krajč, P. a kol. (2010). *Územný plán obce. Oravská Lesná*. Žilina.
- Kulášová, E. (2013). Ovečka nachovaná, zaobuje i ošatí. Roľnícko-pastierska kultúra oravských Goralov. In: M. Jesenský a kol., *Gorali. Veľká kniha o Goraloch Oravy, Liptova a Kysúc*. Martin: Matica slovenská (s. 40–64).
- Lacika, J., Hanušín, J. (2018). Vybrané geografické aspekty vývoja lazničkej krajiny K.Ú. Hrušov. *Geografické informácie*, 22(1), 256–272.
- Lo, M., et al., (2019). Tourists' perspectives on hard and soft services toward rural tourism destination competitiveness: Community support as a moderator. *Tourism and Hospitality Research*, 19(2), 139–157.
- Matejů, M. (2018). Potenciál sociokulturní. Dostupné na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/PotenciálSociokulturní>, [cit. 17. 2. 2019].
- Murgaš, F. (2007). Endogénne a exogénne predpoklady rastu kvality života. *Geografia Casoviensis*, 1(1), 133–136.
- Pašiak, J. (2005). Endogénna a regionálna diferenciácia a diverzifikácia (Teoretická a metodologická problematika). In: V. Ira, J. Pašiak, L. Faltán, P. Gajdoš (Eds.), *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku. Príkla-*

- dy vybraných okresov. Bratislava: Sociologický ústav SAV (s. 358–372).
- Priečko, M. (2003). Spoločensko-politické zmeny po roku 1948 a ich dopad na spôsob života v kysuckých „vrchárskych“ osadách. *Národopísny zborník*, 14, 135–151.
- Priečko, M. (2015). *Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda.
- Sapirová, A. (2011). Vývoj a rola endogénnych rozvojových potenciálov v malých vidieckych obciach. In: E. Faltan (Ed.), *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV (s. 27–118).
- Šipikal, M., Vrábľová, K., Lešková, A. (2018). Efekty priestorovo neutrálnej politiky na najzaostalejšie regióny. In: *Sborník příspěvků XXI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Kurdějov 13. – 15. 6. Brno (s. 231–236).
- Švecová, S. (1988). Lazy a lazníci. In: J. Botík (Ed.), *Hont. Tradície ľudovej kultúry*. Banská Bystrica: Osveta (s. 392–425).
- Škrdlová, K. (2015). Program rozvoja obce Hrušov na roky 2015–2024. Veľký Krtíš (Centrum prvého kontaktu pre podnikateľov).
- Tokárová, A. (2007). Poznámky k teórii ľudského potenciálu a niektorým nevyužívaným zdrojom jeho skrytého bohatstva. In: I. Pirohová (Ed.), *Úloha andragogiky v spoločnosti založenej na vedomostiach: zborník príspevkov zo slovensko-českej vedeckej konferencie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity (s. 103–112).

O AUTORKE

JOLANA DARULOVÁ – etnologička, pracuje ako vysokoškolská pedagogička na Katedre sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Špecializuje sa na premeny ľudovej kultúry v rurálnom prostredí s ohľadom na kultúrne dedičstvo a prejavy folklorizmu, urbánnu etnológiu, výskumy slovenských miest v postsocialistickom období. Podieľala sa na riešení domácich (VEGA, KEGA) i medzinárodných vedeckovýskumných projektov rôznych grantových schém (5RP – 7RP, Central Europe Programme project). Je autorkou a spoluautorkou viacerých vedeckých monografií (*Mesto – priestor etnologických výskumov: na príklade Banskej Bystrice*, 2002, *Premeny tradičnej kultúry. Vybrané javy materiálnej kultúry Dobrej Nivy*, 2017), vysokoškolských učebníc (*Múzejníctvo, muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2005, *Multikultúrnosť a multiethnicita: kontexty kultúry národnostných menšín na Slovensku*, 2010) a štúdií publikovaných doma i v zahraničí.